CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT LİSANS TAMAMLAMA PROGRAMI

(İLİTAM)

İSLAM AHLAK FELSEFESİ DERSİ

IX. ÜNİTE

(İbn Sina'nın Ahlak Anlayışı I)

DERSİN SORUMLUSU
Yrd. Doç. Dr. Hasan ÖZALP
Cumhuriyet Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi
İslam Felsefesi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

ÜNİTEDE ELE ALINACAK KONULAR

I. İbn Sina'nın Hayatı ve Şahsiyeti
II. İbn Sina'ya Göre Nefs ve Güçleri
a. Nefis Nedir?
b. Nefsin Güçleri
1. Nefsin Bitkisel Güçleri
2. Nefsin İdrak Güçleri
3. Nefsin İnsani Güçleri
3a. Eyleme ve Yapma Gücü
3b. Bilme Gücü

ÜNİTEKAZANIMLARI

Bu üniteyi tamamladığınızda;

- İbn Sina'nın hayatını ve ilmî şahsiyetini
- İbn Sina'ya göre nefis ve nefsin mahiyetini ve ne olduğnu
- İbn Sina'ya göre nefsin sahip olduğu güçleri
- **İbn Sina'ya göre nefsin beslenme, büyüme ve üreme güçlerini**
- **İbn Sina'ya göre nefsin hayvani güçlerini**
- **İbn Sina'ya göre nefsin nutuk gücünü** öğrenmiş ve kavramış olacaksınız.

I. İBN SİNA'NIN HAYATI VE ŞAHSİYETİ

İslam düşünce tarihi açısından olduğu kadar genel insanlık düşüncesi açısından da önemli bir yere sahip olan İbn Sina, mantık, matematik, ahlak, fizik, metafizik, tıp, edebiyat vb. gibi birçok farklı alanda eserler vermiş büyük İslam filozoflarından biridir. Buhara yakınlarındaki Afşana'da 980 yılında doğmuş ve 1037'de Hemedan'da vefat etmiştir. (*O devirde Buhara Samaniler'in egemenliğinde idi. Samaniler Devleti, 874 – 999 yılları arasında Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde hüküm sürmüştür. 999 yılında hükümranlıklarını sona erdiren İlkhanlar (Karahanlılar) ve Gazneliler bu bölgeye hakim olmuşlardır.*) Babası, İsmâilîlerin önde gelenlerindendi. 10 yaşında K. Kerim'i ezberledikten sonra, edebiyat, aritmetik, mantık, fıkıh, matematik, tıp ve felsefe okumuştur. Kısaca devrinin belli başlı ilimlerini öğrenerek, bunlardan birçoğunda söz sahibi olmuştur.

Aristo'nun bazı görüşlerinden etkilenen İbn Sina, onun bilhassa mantık, fizik ve metafizik alanlardaki kavramlarını da benimsemiştir. Fakat bu kavramları o, kendi düşünce sistemini oluşturacak şekilde yeniden inşa etmiştir. Onun en çok etkilendiği filozof ise yeni Eflatuncu Plotinos'tur. Çünkü İslam dünyasında Aristo'ya ait olduğu zannedilen 'Esolocya' adlı eser gerçekte Plotinos'un Enneades adlı eserinin bazı bölümlerinden oluşmaktaydı.

İbn Sina'nın Farabi'yi Muallim-i Sânî (*İkinci Öğretmen*) olarak adlandırması, ona verdiği değeri göstermektedir. Hatırlanacağı üzere Muallim-i Evvel Aristo idi. Filozofumuz aynı zamanda samimi bir Müslümandı. Nitekim özellikle mantıkla ilgili konularda karşılaştığı problemleri aşmak için Cami'ye giderek Allah'a dua etmiştir. Siyasi olaylarda taraf konumunda kalması nedeniyle bir süre hapse de girmiş olan İbn Sina, Anawati'ye göre 276 eser vermiştir. Bunlardan bir kısmının ona aidiyeti şüpheli olsa bile, hem çalkantılı bir siyasal ortamda bulunması, hem de resmi görevler alması ve vezirliğe kadar yükselmesine rağmen, kısa hayatına (57 yıl) sığdırdığı bunca çalışma, hayranlık verecek düzeydedir.

İbn Sina'nın hekimliği nerdeyse onun filozofluğunu bastıracak düzeydedir. Çünkü onun felsefesi, bilhassa Gazali'den sonra etkisini azaltmış olmasına rağmen, el-Kanun fi't-Tıp adlı eseri XVI. Yüzyıla kadar Avrupa üniversitelerinde temel ders kitabı olarak okutulmuştur. Batı'da 'Avicenna' diye tanınan İbn Sina'nın Latinceye ilk çevrilen eserleri arasında onun Kitâbu'n-Nefs'i de bulunmaktadır.

Henüz 18 yaşındayken devrinin bütün ilimlerini öğrenerek, bu ilimlerde söz sahibi olması, onun bütün insanlık tarihinde yetişmiş ender dehalardan birisi olduğunu göstermektedir. Onun felsefe sahasında kaleme aldığı eserlerinden bazıları şunlardır:

1. Eş-Şifa, (6 kitap halinde basılmıştır) Tahran, 1303/1886.
2. El-Necât, Beyrut, 1982.
3. el-İşârât ve't-Tenbîhât, Kahire, 1960.
4. Mantıku'l-Maşrikiyyîn, Kahire, 1328/1910.
5. Kitâbu'n-Nefs, Oxford, 1973.
6. Tis'u Resâil fi'l-Hikmeti ve't-Tabîiyyât, Kahire, 1986.
    a. Et-Tabîiyyât min Uyûni'l-Hikme, ss. 11-38.
    b. Fî'l-Ecrâmi'l-Ulviyye, ss. 39-54.
    c. Fî'l-Kuvâ'l-İnsâniyye ve İdrâkâtihâ, ss. 55-62.
    d. Fî'l-Hudûd, ss. 63-82.
    e. Fî Aksâmi'l-Ulûmi'l-Akliyye, ss. 83-94.
    f. Fî İsbâti'n-Nübüvvât ve Te'vîli Rumûzihim, ss. 95-110.
    g. Fî'l-Ahd, ss. 111-114.
    h. Fî İlmi'l-Ahlâk, ss. 115-124.
    i. Kıssatu Selmân ve Absâl, sk. 125-139.
7. Câmiu'l-Bedâi', Kahire, 1335/1917.
8. Tefsîr Mu'avvazât el-Ûlâ.

İbn Sina'nın Tıp alanında kaleme aldığı en önemli eserleri ise:

'Kitâbu'l-Kânun fi't-Tıp' ve 'Urcûze fi't-Tıp'tır.

İbn Sina'nın 'el-Kanun'u defalarca Latinceye çevrilmiş olup, henüz Osmanlılarda matbaa yokken, 1593 yılında İtalya'da bu eser Arap harfleriyle basılmıştır. Bu eser, matbaanın icadını takiben İncil'den sonra en fazla basılan kitap unvanını kazanmıştır. (*İbn Sina'nın Batı'ya tesirleri konusunda daha geniş bilgi için bkz. A. M. Goichon, İbn Sina Felsefesi Ve Ortaçağ Avrupasındaki Etkileri, Çev: İsmail Yakıt, İstanbul, 1986*).

II. NEFİSLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

a. Nefis Nedir?

İbn Sina nefsi iki bakımdan ele almakta ve bu nedenle iki farklı tanım vermektedir. Buna göre:

a) İnsan, hayvan ve bitkilerde ortak olması bakımından şöyle tanımlanır: "*Nefs, bilkuvve canlılık özelliğine sahip olan tabii cismin ilk yetkinliğidir.*"

b) İnsan ve gök cisimlerinde ortak olması bakımından tanımı ise şu şekildedir: "*İhtiyârî (seçmeye dayalı) bir hareketi gerekli kılan, cismin dışında bir yetkinlik ve bir cevherdir.*"

Görüldüğü gibi nefs, her iki tanımda da bir yetkinlik olarak anlaşılmıştır. Bu yetkinlik, İbn Sina'ya göre bitki ve hayvanın bilfiil varolması anlamındadır. Yani bilkuvve varolan bitki ve hayvan, nefs sayesinde yetkinleşerek bilfiil bitki ve hayvan olmaktadırlar. Birinci anlamda alınan nefs, insan söz konusu olduğunda, onun kuvve haldeki varlığını zorunlu kılan bir yetkinliktir. Çünkü insan, hayvan ve bitkilerde ortak olan nefse sahip olmakla henüz insan olamamış, yalnızca insan olabilecek bir yetkinliğe erişmiş olmaktadır. O halde insanın ikinci bir yetkinliğe ihtiyacı vardır. Bu yetkinlik, insanı kuvve halden bilfiil hale getirmekte ve bu sayede, nutuk özelliğine ve kendi seçimine bağlı fiilleri gerçekleştirebileceği ilkeye sahip kılmaktadır. Bu anlamda nefis (*ruh*), yalnızca gök cisimlerinde (*meleklerde*) ve insanlarda bulunmaktadır. (*İbn Sina'nın Aristo geleneğine bağlı kalarak Gök cisimlerini akıllı varlıklar olarak kabul ettiğini, Gök cisimlerinin feleklerini (seyrettikleri yörüngeleri) ise akılsal varlıklar olarak değerlendirdiğini gözden uzak tutmamalıyız. Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, onun bu varlıkları yani felekleri, melekler olarak yorumladığı görülmektedir.*) İbn Sina'ya göre, insan nefsinin en belirgin özelliği kuvve halde bulunan bir akla sahip olması iken, gök cisimlerinin (*meleklerin*) nefislerinin en belirgin özelliği fiil halindeki akla sahip olmalarıdır.

Tabii cisimlerde bulunan nefis, onların arazı değil, onların canlılığı için gerekli olan lâzımıdır (*gerek-şart*). Araz gibi olmamasının nedeni, onun cisimle birlikte bulunmasına rağmen, mevzusunun cisim olmayışıdır. Çünkü o bir cevherdir ve cevherin mevzusu (*konusu*) olmaz. Eğer cisim onun mevzusu olursa, o cevher değil, ancak araz olabilir.

İbn Sina'ya göre, nefsin belli türdeki fiillerinin mebdeine (prensip, ilke) nefsin gücü (kuvvesi) denilir. Bu gücün eyleme geçmiş haline ise nefsin fiili denilir. Söz konusu eylemin kuvvetli ya da zayıf olması, bedenin mizacı (bedeni oluşturan elementlerin karışımı) ile ilgilidir.

Filozofa göre, bedeni oluşturan karışımın nefse kazandırdığı özellik, yetenek (isti'dad) adını alır. Nefsin gücünün tekrar tekrar eylem haline dönüşmesi sonucunda alışkanlık

(meleke) ortaya çıkar. Bu alışkanlıklar fertten ferde değişiklik gösterir. İbn Sina'ya göre, bir nefsi diğer nefslerden ayıran alışkanlıklar (melekeler) bütünü ise karakteri (hey'eti) meydana getirmektedir.

İbn Sina'ya göre nefs, sahip olduğu güçler ve alışkanlıklar bakımından üç ana kısma ayrılır. Bunlar, bitkisel nefs, hayvan nefsi ve insan nefsidir. Bu aynı zamanda mutlak anlamda nefsin, fizikten metafiziğe doğru geçirdiği aşamaları da ifade etmektedir.

b. Nefsin Güçleri

1. Nefsin bitkisel güçleri üçtür. Bunlar:

- Beslenme gücü. (*Gâziye veya el-muğziyye*): Bedende eksilen maddelerin yerini besinle doldurarak onun büyüyüp gelişmesine yardımcı olan, şahıs varlığını sürdürdüğü sürece görev yapan, şahsın varlığını sürdürmesi de onun görevini yapmasına bağlı olan ve canlılara inâyet-i İlâhî tarafından verilen bir güçtür.
  Beslenme gücüne bağlı olarak ayrıca karaciğerde bulunan ve her organın mizâcına göre besin ayarlaması yapan *el-kuvvetü'l-mugayyire,* besinleri sindiren *el-kuvvetü'l-hâzime* – ki sindirme işleminde bedenin tabii sıcaklığının ve besinlerde bulunan yaşlık, kuruluk, sıcaklık ve soğukluk gibi niteliklerin de etkisi vardır – yararlı kısımları tutan *el-kuvvetü'l-mâsike* ve işe yaramayan kısımları dışarı atan *el-kuvvetü'l-dâfi'a* gibi güçler de vardır.
- Büyüme Gücü (*Nâmiyye, mürbiyye, münmiyye*): Beslenme gücü tarafından bedenin tabiatına uygun hale getirilen besinleri uzuvlara dengeli bir şekilde dağıtan güçtür.
  Beden ilk oluştuğunda, bazı uzuvlar büyük, bazıları da küçük olurlar. Bunların belli oranda dengelenmesi gerekmektedir ki bunu büyüme gücü yapar. Üreme Gücü (*Müvellide*): Bu gücün ortaya çıkması, beslenme ve büyüme gücüne bağlıdır. Onlar görevlerini yeterince yaptıkları takdirde, buna bağlı olarak üreme gücü ortaya çıkacaktır. Üreme gücü, canlı türünün bekası için gereklidir. Bekayı gerekli kılan ise, varolan herşeyin bir beka arzusuna (şevk) sahip olmasıdır. Bu da Tanrı'ya benzeyebilmek içindir. Türün bekası Allah'ın varlığının delillerindendir.

Eğer zorunluluk sayacaksak, İbn Sina metafiziğinde varlığın Tanrı'dan zorunlu çıkışı, beslenme, büyüme ve üreme kuvvelerinin işleyişinde de geçerli olmalıdır. Çünkü bunların da herbirinde bütün varlıklarda bulunan gâî neden vardır. Bu gaye onların Tanrı'ya benzemeleridir. Beslenme ve büyüme kemale ulaşmayı gaye edinmişken, üreme de bekayı

gaye edinmiş gözükmektedir. Bu kuvvelerin hepsinin muharrik gücü ise, canlıların fıtri olarak sahip oldukları aşktır. İnayet-i İlâhî de bunu istemektedir.

2. *Nefsin İdrak Güçleri*

Nefsin idrak gücü veya müdrike, zihin dışındaki nesnelerin formlarının zihne taşınmasını, birbirinden ayırt edilmesini, birleştirilmesini, ayrıştırılmasını ve orada yerleşmesini gerçekleştiren güçlerdir. Bunlar genel olarak duyusal idrak güçleri (*Müdriketü'l-hissiyye, — hayvâniyye, — bedeniyye*) diye de isimlendirilir.

İnsanların ilk olarak varlıkla karşılaşmaları ve onunla ilişki kurmaları bu güçler sayesinde mümkün olmaktadır. İbn Sina'ya göre bunlar iç ve dış yahut zâhirî ve bâtınî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Dış idrak güçleri beş duyudur. Bunlardan dokunma duyusu son derece önemlidir. Bu duyu olmaksızın insan yaşayamaz. Soğukluk, sıcaklık, yaşlık, kuruluk, düzgünlük, pürüzlülük, açlık, susuzluk, haz, elem, sertlik, yumuşaklık, ağırlık, hafiflik dokunma duyusu tarafından algılanır.

İç idrak güçleri ise şunlardır: 1) Ortak duyu gücü: Beş duyunun duyumlarını birleştirir ve önceki bir duyum ile sonrakini birleştirerek hüküm verebilir. 2) Hayal ve musavvira gücü: Ortak duyunun birleştirdiği duyumları saklar ve tahayyül ve tefekkür gücünden de bazı suretleri alır. 3) Tahayyül ve tefekkür gücü: Hayvanlara nispetle tahayyül, insana nispetle tefekkür adını alır. Hayal ve musavvira gücünden aldığı suretler ile hâfıza ve zâkire güçlerinden aldığı anlamları analiz ve senteze tabi tutar. Rüya, ilham ve vahyin kaynağı da tefekkür gücü olmaktadır. 4) Vehim gücü: Beş duyu tarafından algılanan nesnelerdeki duyu dışı manaları idrak eder. Kurt görüldüğünde ondan korkulması gerektiğinin bilinmesi böyledir. Akıllı veya akılsız bütün hayvanlarda bulunur. 5) Ezberleme ve Hatırlama gücü: Vehim gücü tarafından idrak edilen manaları saklamak gerektiğinde iade etmektir.

Bu güçlerden hayal gücü suretlerin deposu iken, hafıza gücü manaların deposudur. Fakat her ikisi de cüzîlerin suret ve manalarını saklarlar, küllilerin değil.

3. *Nefsin İnsânî Güçleri (Nutuk veya Akıl Gücü ve Buna Bağlı Güçler)*

İbn Sina'ya göre insan biri ulvî diğeri süflî olmak üzere iki farklı yöne sahiptir. Bu iki vecheye yönelik olarak iki tane de güç vardır. Bunlar, âlime ve âmile güçleridir. İbn Sina,

insan aklının gayesinin nazarî ve amelî hikmeti gerçekleştirmek olduğunu düşünür. Ona göre, aklın bilen (*âlime*) gücü nazarî hikmeti gerçekleştirirken, eyleyen ve yapan (*âmile*) gücü amelî hikmeti gerçekleştirir. Yani amelî hikmetle, insanın amelleri hususunda sağlıklı bir kanaate sahip olunması amaçlanırken, nazarî hikmetle de, varlıklar, varlık-insan ilişkisi ve diğer metafizik hakikatlere yakini bilgilerle ulaşmak amaçlanır. İbn Sina genel anlamda hikmeti tanımlarken şöyle der: "***Hikmet, insanın nefsi için, varlık hakkında gerekli olan bilgiyi, nefsin fiilleri için de gerekli olan amelleri öğreten teorik bir sanattır***".

3**a) Eyleme ve Yapma (*Âmile*) Gücü**

İnsan bedeninin hareket ilkesidir ve bedeni belli fiillere teşvik eder. Hayvanî nefse ait melekelerden iştah, hayal ve vehimle ilişkisi vardır. İştah ya da arzu ile olan ilişkisinde ağlama, gülme, utanma vb. bazı psikolojik hallerin doğmasına yol açar. Hayal ile kurduğu ilişkide, maddi ve geçici şeyler hakkında planlar ortaya koyar ve vehim gücüyle olan ilişkisinde insanî sanatların çıkmasına sebep olur.

Âmile gücü, "*yalan kötüdür, zulüm ve haksızlık çirkindir*" gibi öncüllerin kaynağıdır. Ancak bu gücün ortaya koyduğu öncüller, mantığın öncüllerinden tamamen farklıdır.

Amile gücünün bir başka görevi ise, âlime gücünün ortaya koyduğu hükümlerle bedenin diğer güçlerini kendi uhdesine almak ve onları yönetmektir. Fakat hakim olan kendisi olmalıdır. Kontrolü kaybetmemelidir. Aksi halde, bedende bulunan maddî nesnelerin tabiatından kaynaklanan bazı kötü huylar oluşabilir. Yani ahlâk-ı rezîle ortaya çıkabilir. Ancak amile gücü beden üzerinde egemenlik kurarsa, ahlâk-ı fazîliyye denilen iyi huylar ortaya çıkar.

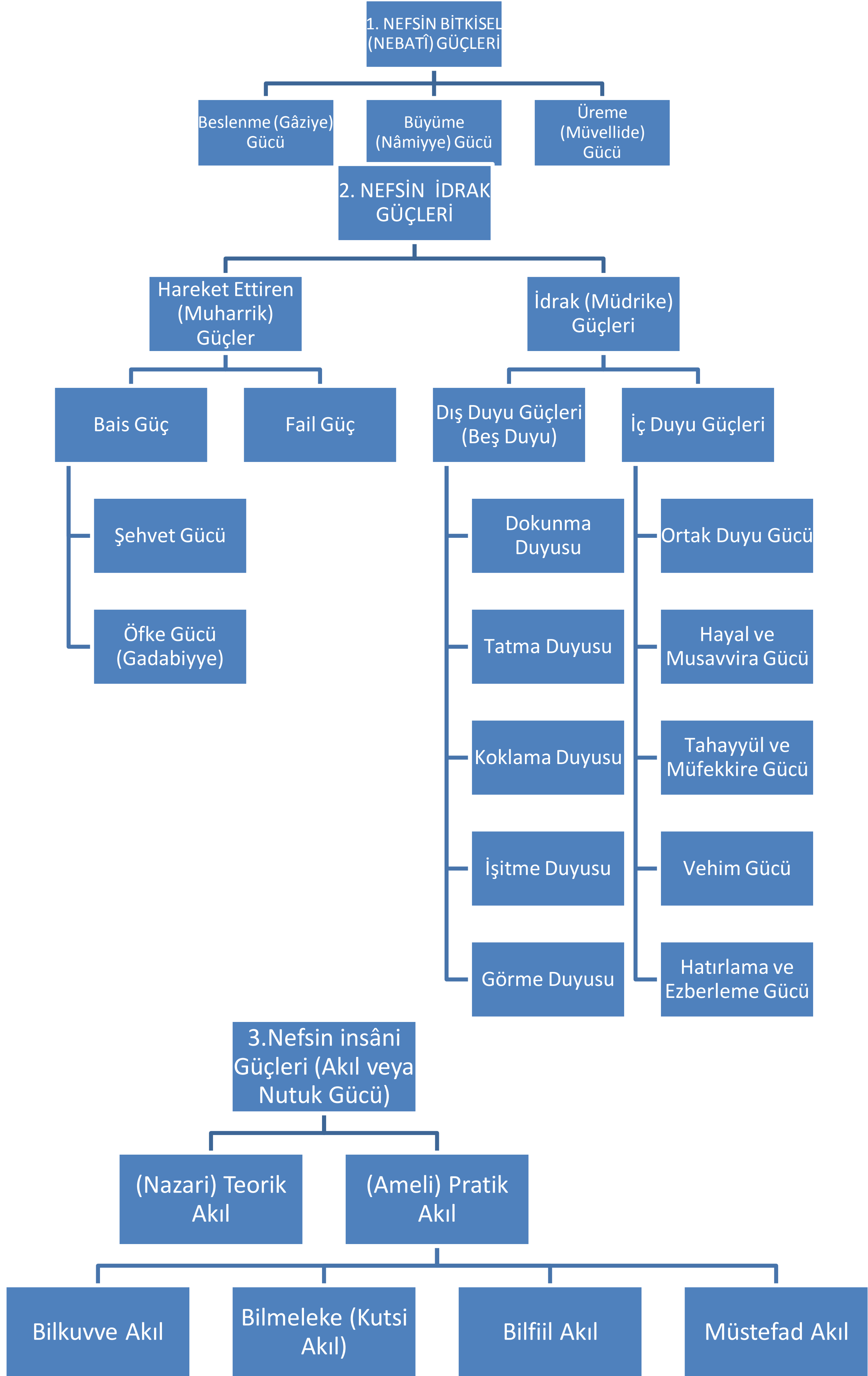
İbn Sina'nın amelî akıl dediği, işte aklın bu kısmıdır. Yani âmile gücüdür.

3**b) Bilme (*Âlime*) Gücü**

Suretlerle ve makullerle yani akledilirler ile ilgilenir. Küllî bilgiler âlime gücü tarafından elde edilir. Bu külliler, ya maddeden soyutlanmışladır, ya da maddede bulunurlar. İbn Sina'nın nazarî akıl da dediği bu âlime gücü, maddede bulunan küllîleri, maddeyle hiçbir

bağı kalmayacak şekilde soyutlama kabiliyetindedir. İbn Sina'ya göre, onun buna yetenekli olması, bu küllilere yani makullere bilkuvve sahip olması şeklinde anlaşılırken, küllileri elde etmiş olması ve soyutlamış olması ise, bilfiil sahip olması olarak değerlendirilmektedir.

Küllilere bilkuvve sahip olmanın ona göre üç derecesi vardır: 1) Çocuğun yazma yeteneğine sahip olması gibi, basit ve salt yetenek halinde bulunduğu birinci derece. 2) Aklın, külliyi bilfiil elde edebileceği aletleri öğrendiği ikinci merhale. Çocuğun, kalem, kâğıt ve mürekkebin yazma işine yaradığını öğrenmesi gibi. 3) Küllilere bilfiil sahip olabileceği bütün şartların oluştuğu üçüncü merhaledir. Bu da çocuğun yazıyı da öğrenmesi gibidir. Çünkü çocuk artık istediği zaman yazı yazabilecek durumdadır. Yani istediği anda onu fiil haline dönüştürebilir.

1. NEFSİN BİTKİSEL (NEBATÎ) GÜÇLERİ
Beslenme (Gâziye) Gücü
Büyüme (Nâmiyye) Gücü
Üreme (Müvellide) Gücü
2. NEFSİN İDRAK GÜÇLERİ
Hareket Ettiren (Muharrik) Güçler
İdrak (Müdrike) Güçleri
Bais Güç
Fail Güç
Dış Duyu Güçleri (Beş Duyu)
İç Duyu Güçleri
Şehvet Gücü
Öfke Gücü (Gadabiyye)
Dokunma Duyusu
Tatma Duyusu
Koklama Duyusu
İşitme Duyusu
Görme Duyusu
Ortak Duyu Gücü
Hayal ve Musavvira Gücü
Tahayyül ve Müfekkire Gücü
Vehim Gücü
Hatırlama ve Ezberleme Gücü
3.Nefsin insâni Güçleri (Akıl veya Nutuk Gücü)
(Nazari) Teorik Akıl
(Ameli) Pratik Akıl
Bilkuvve Akıl
Bilmeleke (Kutsi Akıl)
Bilfiil Akıl
Müstefad Akıl

ÖZET

980 yılında Buhara'da doğup 1037'de Hemedan'da vefat eden İbn Sina, henüz on sekiz yaşında çağında geleneksel olarak okutulan din ilimlerinin yanı sıra tabiat, tıp, mantık, matematik ve felsefe alanlarında da söz sahibi bir konuma gelmiştir. Bilhassa tıp alanındaki birikimi nedeniyle saraylarda ağırlanmış, siyasi görevler verilmiştir. Bir süre hapiste de yatmış olan İbn Sina Anawati'ye göre 276 eser kaleme almış ve kısa sayılabilecek ömrüne rağmen yüzyıllar boyunca etkisini sürdürecek zengin bir miras bırakmıştır.

BU ÜNİTEDE BAŞVURULAN VE YARARLANILABİLECEK KAYNAKLAR

1. İbn Sina, eş-Şifa/el-İlâhiyyât, en-Nefs, es-Simâu't-Tabiî; el-İşârât ve't-Tenbîhât.
2. İbn Sina, Mebhas 'an Kuvâ'n-Nefsâniyye, Mısır, 1325 H. Maârif Matbaası.
3. İbn Sina, Fî'l-Kuvâ'l-İnsâniyye ve İdrâkâtihâ (Tis'u Resâil içinde ss. 55-63).
4. Hayy b. Yakzan; Risâletün Adhaviyye fî Emri'l-Meâd.
5. Ali Durusoy, İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri, İstanbul, 1993.
6. Bilal Kuşpınar, İbn Sina'da Bilgi Teorisi, İstanbul, 1995.
7. Hayrani Altıntaş, İbn Sina Metafiziği, Ankara, 1992.
8. Nuri Adıgüzel, İbn Sina'da Nefs Teorisi, Sivas, 2000.